

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 330.354:316.754

Л. ТАМІЛІНА,
кандидат економічних наук (Греція),
О. БАКЛАНОВА,
доцент, кандидат економічних наук (Одеса)

СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ КОНТРАКТНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ *

Проаналізовано вплив формальних контрактних інститутів на розвиток економічних систем. Акцент зроблено на необхідності розмежування еволюційного і революційного способів формування інститутів для пояснення характеру і тісноти зв'язку між рівнем їх зрілості та темпами зростання економік.

Теза про те, що ефективні інститути прискорюють економічне зростання, знаходить теоретичне та емпіричне підтвердження у західній літературі¹. Разом з тим на пострадянському просторі утвердилася думка, що у країнах з перехідною економікою даний зв'язок є скоріше винятком, ніж правилом². Така полярність поглядів спонукає до пошуку причин, які б пояснювали природу і джерело даних розходжень. Мета статті полягає у порівняльному аналізі різних способів формування інституційної структури, яка забезпечує економічну діяльність, а також у вивченні їх впливу на зв'язок між якістю інститутів і темпами економічного зростання. Акцент робиться на необхідності розмежування еволюційних і революційних механізмів формування інститутів.

Інститути та економічне зростання: огляд літератури

Дослідження у теорії зростання підтверджують ідею про те, що якість інститутів визначає темпи економічного розвитку країни. Вважається, що розвинута демократія, ефективні права власності та справедлива судова система слугують передумовами для високих темпів зростання економіки³. Проте такі висновки

* Автори висловлюють подяку Наталії Володимирівні Таміліній за допомогу у створенні бази даних.

¹ Див.: Chousa J., Khan H., Melikyan D. and Tamazian A. Assessing institutional efficiency, growth and integration. "Emerging Markets Review" Vol. 6, 2005, p. 69–84; Hellwell J. Empirical linkages between democracy and economic growth. "British Journal of Political Science" Vol. 24, № 2, 1994, p. 225–248; Redek T. and Sujana A. The Impact of Institutions on Economic Growth: The Case of Transition Economies. "Journal of Economic Issues" Vol. XXXIX, № 4, 2005, p. 995–1027.

² Див.: Полтерович В. К руководству для реформаторов: некоторые выводы из теории экономических реформ. "Экономическая наука современной России" № 1, 2005, с. 7–24; Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции. "Вопросы экономики" № 4, 2008, с. 4–24; Радыгин А., Энто В. В поисках институциональных характеристик роста. "Вопросы экономики" № 8, 2008, с. 4–27.

³ Див.: Assane D. and Gramy A. Institutional framework and economic development: international evidence. "Applied Economics" Vol. 35, 2003, p. 1811–1817; Knack S. and Keefer P. Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative measures. "Economics and Politics" Vol. 7, 1995, p. 207–227; Mulligan C. and Sala-i-Martin X. Do democracies have different public policies than non democracies? "NBER Working paper" № 10040, 2003; North D. C.

базуються на емпіриці економічно розвинутих країн або країн, які розвиваються. Як правило, транзитивні економіки виключаються з аналізу, оскільки їх статистика обмежується останніми двома десятиріччями. Все ж країни з перехідною економікою є об'єктом пильної уваги вітчизняної науки, де залежність темпів економічного розвитку від якості інститутів дістає інше трактування.

Так, демократія розглядається як загроза для економічного розвитку, оскільки даний політичний устрій дозволяє групам, які лобіюються, одержувати значну приватну ренту в умовах неврегульованої політичної сфери⁴. Тому спроби послабити адміністративні підйоми зазнають критики, а посилення державного втручання розглядається як запорука успіху інституційних перетворень⁵. Автори наведеного джерела наполягають на необхідності в першу чергу забезпечити політичну стабільність, а не демократизацію – з тим, щоб економіки могли розвиватися швидкими темпами.

Критикуються також дієвість законодавчої бази, реалізація прав власності, незалежність судової системи та інші інститути. Прихильники “проектної модернізації” зазначають, що сама по собі наявність цих інститутів не забезпечує процвітання економіки⁶. Не менш важливо, наскільки вони розвинуті і як саме використовуються. Недосконалість інститутів розглядається як джерело одержання додаткової ренти⁷, а прогалини в інституційному середовищі – як лазівка для нецільового використання інститутів заради одержання особистих вигід⁸.

При цьому самі інституційні реформи оцінюються як безрезультатні, оскільки відсутня їх узгодженість з промисловою політикою⁹, ігноруються національні особливості економіки при копіюванні західних інститутів¹⁰, не враховується ментальна інертність¹¹, не докладаються зусилля до зміни неформальних інститутів (зокрема, культури бізнесу)¹². Інституційні перетворення оцінюються скоріше як спосіб перерозподілу результатів виробництва без поліпшення якості продукції або збільшення її обсягів¹³. Нерідко мета інституційних реформ зводиться до здобуття економічної влади, використовуваної для штучного заниження витрат, завищення цін або для відмови від тягаря соціальних виплат. У більшості випадків така рента виявляється кращою від інноваційної ренти, що спричиняє придушення

Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990; S i d d i q u i D. and M a s o o d A. Institutions and economic growth: a cross-country evidence. “MPRA Paper” № 19747, Munich Personal RePEc Archive, 2009.

⁴ Див.: Р а д ы г и н А., Э н т о в Р. Знач. праця.

⁵ Див.: П о л т е р о в и ч В., П о п о в В. Эволюционная теория экономической политики. “Вопросы экономики” № 7, 2006, с. 4–22, № 8, 2006, с. 46–64.

⁶ Див.: М а у В. Экономическая политика 2007 года: успехи и риски. “Вопросы экономики” № 2, 2008; Коалиции для будущего. Стратегии развития России. Коллектив экономистов “СИГМА”. М., “Промышленник России”, 2007.

⁷ Див.: П е т р у н я Ю., И в а н и ш и н а А. Институциональные факторы экономического развития. “Экономическая теория” № 4, 2010, с. 24–31.

⁸ Див.: П о л и щ у к Л. Нецелевое использование институтов: причины и следствия. “Вопросы экономики” № 8, 2008, с. 28–44.

⁹ Див.: П о л т е р о в и ч В., П о п о в В. Знач. праця.

¹⁰ Див.: Л е н ч у к Е. Проблемы перехода к инновационной модели развития в странах СНГ. URL, 2000 (http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/1158/file/Lenchuk_32.pdf).

¹¹ Див.: К а н ц у р о в О. Институціоналізм як теоретико-методологічні засади сучасних реформ. “Економіка України” № 5, 2011, с. 15–22.

¹² Див.: Я с и н Е. Г. Модернизация экономики и система ценностей. URL, 2003 (<http://www.amicable.ru/library/yasin2003.pdf>).

¹³ Див.: П о л т е р о в и ч В. Элементы теории реформ. М., “Экономика”, 2007, гл. 2.

попиту на інноваційні стратегії та, як наслідок, руйнування освітньої та наукової інфраструктур¹⁴.

У цілому визнано, що інституційна основа у постсоціалістичних країнах деформована безліччю інституційних пасток¹⁵ і характеризується інституційним розривом, зумовленим її двоїстою структурою¹⁶. Підтримувана нею економічна свобода розглядається як нерациональна і зайва, хоча й функціонально необхідна¹⁷. При цьому нечіткі інституційні елементи, що регулюють господарську діяльність, оцінюються як такі, які можна легко обійти і оскаржити¹⁸.

Сам економічний розвиток вважається можливим навіть в умовах слабозвинутих інститутів, тоді як їх поліпшення пов'язане із значними трансформаційними витратами. Вихід з подібної ситуації бачиться в економічному розвитку, здатному стати передумовою для інституційного вдосконалення¹⁹.

Існує також ряд праць західних вчених, які заперечують однорідність зв'язку між показниками якості формальних інститутів і економічним зростанням²⁰. Як правило, пояснення цього феномену зводиться до залежності такого зв'язку від ступеня зрілості інститутів²¹. На нашу ж думку, виявлена різнорідність має складнішу природу і певною мірою залежить не тільки від ступеня зрілості інститутів, але й від способу їх формування. До того ж ці два явища є тісно взаємозв'язаними, оскільки потенціал розвитку інститутів багато в чому визначається природою їх виникнення. Розв'язання даної суперечності стає можливим при розмежуванні еволюційного і революційного способів формування формальних інститутів.

Слід зауважити, що під формальними інститутами тут розуміється сукупність законодавчо закріплених правових норм, спрямованих на регулювання економічної діяльності агентів, пов'язаної з виробництвом, розподілом і збутом товарів і послуг. У літературі такі інституційні елементи дістали назву "контрактні, або економічні інститути"²². В інституціональній теорії до категорії формальних відносять також політичні інститути, що описують принципи функціонування політичної системи (наприклад, парламентську і президентську демократію)²³. При цьому висувається "гіпотеза інституціональної ієрархії", що встановлює залежність

¹⁴ Див.: Демет'єв В., Вишневский В. Почему Украина не инновационное государство: институциональный анализ. "Экономическая теория" № 3, 2011, с. 5–20.

¹⁵ Див.: Полтерович В. Институциональные ловушки и экономические реформы. "Экономика и математические методы" Т. 35, Вып. 2, 1999.

¹⁶ Див.: Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку. "Економічна теорія" № 1, 2005, с. 94–116.

¹⁷ Див.: Яременко О. Лібералізм, економічна свобода і держава. "Економіка України" № 12, 2010, с. 4–15.

¹⁸ Див.: Петруня Ю., Иваншина А. Знач. праця, с. 31.

¹⁹ Див.: Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции. "Вопросы экономики" № 4, 2008, с. 4–24.

²⁰ Див.: Przeworski A. and Fernando L. Political regimes and economic growth. "Journal of Economic Perspectives" № 7, 1993, p. 51–69; Sirovy L. and Inkeles A. The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review. In: On Measuring Democracy: Its Consequences and Concomitants. New Brunswick, NJ, "Transaction", 1991, p. 125–156.

²¹ Див.: Varro R. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. Cambridge, MIT Press, 1997; Butkiewicz J. and Yanikaya H. Maintenance of the rule of law or democratic institutions, or both? "Working paper" № 3, 2004. Department of economics, Alfred Lerner College of Business and Economics, University of Delaware.

²² Див.: Lim J. and Decker J. "Do Democracies Grow Faster? Revisiting the Institutions and Economic Performance Debate". "MPRA paper" № 6076, Munich Personal RePEc Archive, 2007.

²³ Див.: Persson T. and Tabellini G. Is Inequality Harmful for Growth? Theory and Evidence. "American Economic Review" № 84, 1994, p. 600–621.

економічних інститутів від типу або якості політичних²⁴. Тим часом наше дослідження не націлене на таке широке охоплення, тому обмежується розглядом формальних інститутів, які регулюють суто економічну діяльність.

Формування інститутів і економічне зростання: еволюція versus революція

Історії відомі два способи формування формальних інститутів: еволюційний і революційний. При еволюційному розвитку формування інститутів відбувається на мікрорівні та ініціюється економічними агентами²⁵. Такий підхід базується на припущенні про те, що у процесі функціонування економічні агенти накопичують знання і досвід, поступово впроваджуючи нові форми відносин. Зміни спричиняють модифікацію уподобань індивідів і сприйняття ними економічних процесів. Паралельно відбуваються розвиток і ускладнення самих економічних процесів. Формально діючі інститути стають не адекватними існуючим реаліям і перешкоджають нормальній діяльності. Агенти змушені на неформальному рівні змінювати існуючі правила або впроваджувати нові, що дозволяють обійти дані невідповідності. Неформальні правила або зміни в них вловлюються політичною сферою, яка бере на себе функцію їх легалізації, в результаті чого вони набувають статусу формальних інститутів. Такий характер змін робить еволюційний розвиток інститутів відносно повільним.

Основні характеристики еволюційного сценарію можна сформулювати у такий спосіб. По-перше, оскільки зміни ініціюються економічними агентами, то формальні інститути, що виникли, відповідають усталеним уподобанням і поведінковим нормам. По-друге, нові формальні інститути перебувають у повній відповідності з характеристиками економіки, оскільки по суті їх виникнення є реакцією на зміни в економічній системі. По-третє, роль політичної сфери у створенні або зміні таких інститутів є відносно пасивною і обмежується їх формалізацією.

Революційний спосіб формування формальних інститутів відбувається інакше. Зміни у політичних уподобаннях виступають відправною точкою інституційної реформи, викликаючи необхідність адаптації економічних і соціальних принципів до логіки нового політичного ладу. Як правило, у таких випадках держава бере на себе функцію відбору і впровадження елементів інституційної основи, які, з точки зору політичної еліти, є прийнятними в нових умовах. Оскільки бюрократією не накопичено належного досвіду організації нового політичного устрою та відповідного йому економічного порядку, то цей процес базується, головним чином, на запозиченні формальних інститутів у країн із схожим політичним режимом, з їх наступною імплантацією у національне середовище, що відбувається у відносно короткий період. Отже, побудова інститутів здійснюється на макрорівні і може зіштовхнутися з двома основними проблемами.

По-перше, це висока ймовірність невідповідності нових формальних інститутів характерові економічних процесів, оскільки імплантація інституційних елементів, чужорідних системі, нерідко здійснюється без будь-якого аналізу їх сумісності з характеристиками національної економіки. Яскравим тому прикладом стало формування законів, які регламентують діяльність підприємств на пострадян-

²⁴ Див.: Eicher T. and Schreiber T. Structural policies and growth: time series evidence from a natural experiment. "Journal of Development Economics" № 91, 2010, p. 169–179.

²⁵ Див.: Mathews R. Darwinism and economic change. In: Collard D. A., Dimsdale N. H., Gilbert C. L., Helm D. R., Scott M. F. and Sen A. K. Economic Theory and Hicksian Themes. Oxford, Clarendon Press, 1995, p. 97–117; North D. C. Understanding the Process of Economic Change. Princeton, Princeton University Press, 2005, 208 p.

ському просторі. Запозичена у Заходу законодавча база, призначена для регулювання розвинутої ринкової економіки з кількісним переважанням дрібного й середнього бізнесу, виявилася такою, що важко сприймається принципово іншим економічним середовищем, де репрезентативними є великі підприємства ²⁶.

По-друге, виникає невідповідність між імплантованими формальними інститутами та переважаючими неформальними нормами. Суспільства, що трансформуються, мають власний менталітет ²⁷, ціннісну орієнтацію, особливості духовної та релігійної культури, тягар історичного досвіду ²⁸, а також особливі уявлення про економічні процеси і допустимі правила ведення бізнесу ²⁹. Тому сприйняття і трактування економічними агентами нав'язуваних державою формальних інститутів фільтруються крізь усталену призму цінностей. Як наслідок, впроваджені формальні інститути зазнають мутації ³⁰, стають неефективними і, незважаючи на високу якість, втрачають свої суспільні функції.

Штучний характер революційного процесу формування інститутів зумовлює його відмінності від еволюційної альтернативи. По-перше, формування інститутів відбувається виключно на макрорівні, при цьому в більшості випадків роль економічних агентів зведено до нуля. Останнє означає, що формальні інститути можуть не відповідати превалюючим неформальним нормам. По-друге, така сама невідповідність спостерігається між інститутами і характером економічних процесів. По-третє, політична сфера бере на себе провідну роль у формуванні інститутів, яка зводиться не тільки до їх формалізації, але й до визначення завдань і принципів їх функціонування.

Таке розмежування способів формування інститутів є дещо схематичним. Наприклад, держава може брати на себе провідну роль у формуванні окремих інституційних ланок і в середовищі, яке розвивається еволюційно. Ілюстраціями тому слугують пенсійна реформа 2001 р. у Німеччині або масштабна приватизація, що проводилась урядом М. Тетчер у Великобританії. Проте таке втручання у процес формування інститутів не суперечить його еволюційній природі, оскільки радикальних перетворень зазнають лише окремі інституційні елементи, і ці зміни відбуваються відповідно до логіки і принципів діючих політичної та економічної систем. Як результат, еволюція інститутів набирає форми “нарощування і ускладнення” ³¹ існуючої інституційної основи.

Зміни в інституційному середовищі слід вважати революційними, якщо ними одночасно охоплюється більшість інституційних елементів і передбачається ра-

²⁶ Див.: К и н д з е р с к и й Ю. Деформация института собственности в Украине и проблемы формирования эффективного собственника в неэффективном государстве. “Вопросы экономики” № 7, 2010, с. 123–134; П о л т е р о в и ч В., П о п о в В. Знач. праця.

²⁷ Див.: Г р и ц е н к о О. Менталітет як категорія інституціональної теорії. “Економічна теорія” № 1, 2005, с. 35–50.

²⁸ Див.: Б о л д и р є в І., Б а к л а н о в а О. Деякі неекономічні фактори економічного розвитку. “Вісник соціально-економічних досліджень”. Збірник наукових праць ОДЕУ. Вип. 3. Одеса, 1999, с. 6–11; Т а р а с е в и ч В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит. “Економіка України” № 3, 2011.

²⁹ Див.: Б а л а б а н о в а Е. С. Исторические особенности генезиса российского рынка: Становление рынка в постсоветской России. Институциональный анализ. М., “Аспект Пресс”, 2002, с. 9–56.

³⁰ Інститути працюють інакше, ніж у системах, з яких вони були запозичені (див.: В е р н и к о в А. Импорт в Россию институтов корпоративного управления и их мутация. URL, 2009 (http://www.mpra.ub.uni-muenchen.de/15379/1/MPPA_paper_15379.pdf)).

³¹ Див.: Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку.

дикальний відхід від принципів соціально-економічного укладу, що діяли раніше, внаслідок чого докорінно змінюється система. Як правило, вони пов'язані із змінами у політичних уподобаннях і здійснюються у короткий період. Яскравим прикладом революційних перетворень слугує процес відходу від соціалістичного ладу, який відбувався у республіках колишнього СРСР і країнах Східної Європи наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Істотні відмінності еволюційного і революційного способів формування інститутів дозволяють сформулювати такі гіпотези. По-перше, утворені еволюційним шляхом інституційні елементи є ефективнішими, оскільки такий спосіб формування інститутів більшою мірою гарантує їх відповідність превалюючим неформальним нормам і діючим принципам економіки. **Гіпотеза 1. Ступінь зрілості формальних інститутів справляє значний вплив на економічне зростання, якщо вони створювались еволюційно, і менш значний, якщо їх формування диктувалося логікою революційного підходу.**

По-друге, при революційному способі формування інститутів вирішального значення набуває здатність політиків забезпечити плавний перехід до нових інституційних форм, а також адаптацію останніх до нових умов господарювання. При еволюційному розвитку зміни у формальних інститутах відбуваються поступово, а отже – не вимагають істотних координаційних заходів. **Гіпотеза 2. Залежність економічного розвитку від якості політичної сфери є сильнішою у країнах з інституційною основою, що склалася революційно, ніж у країнах з інституційною основою, що склалася еволюційно.**

По-третє, оскільки при революційному сценарії формування інституційної основи здійснюється державою, то її якість перебуває у прямій залежності від професіоналізму та ефективності політиків. В економіках, які склались еволюційно, така залежність є значно слабшою внаслідок відносно обмеженої ролі держави в даному процесі, яка по суті зводиться до формалізації вже існуючих норм. **Гіпотеза 3. Вплив якості політичної сфери на якість створюваних формальних інститутів є значнішим у країнах з інституційною основою, що склалася революційним шляхом, ніж у країнах, які використовують еволюційну альтернативу.**

Дані та методи аналізу

Для тестування висунутих гіпотез було сформовано дві бази даних. Перша з них охоплює інформацію по 21 економічно розвинутій країні, чії інститути склались еволюційним шляхом (Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, США, Фінляндія, Франція, Швейцарія і Швеція), а також по 6 країнах з відносно низьким рівнем економічного та інституційного розвитку, які, втім, не зазнавали докорінних системних змін, що дозволяє віднести їх до групи країн еволюційного типу (Бразилія, Малайзія, Парагвай, Туреччина, Уругвай і Чилі).

Друга база даних містить інформацію по 26 країнах, які спиралися переважно на революційний спосіб формування інституційної основи (Албанія, Вірменія, Азербайджан, Беларусь, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Грузія, Угорщина, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туркменістан, Україна і Уз-

бекистан)³². Слід зазначити, що ця група країн є досить різномірною за обраними показниками (у тому числі і за якістю контрактних інститутів). Підставою для їх об'єднання слугує схожий характер революційних перетворень в інституційному середовищі. Їх початкова, спрямована на підтримання принципів соціалістичного ладу, інституційна основа мала схожі риси, призвела до схожих проблем і зазнала перетворень практично в один і той самий часовий період. Більше того, характер інституційних перетворень мав одну й ту саму мету (впровадження дієздатних ринкових інститутів), яка була досягнута у відносно короткі строки. Отже, спільним для цих країн є схожий (а саме – революційний) характер реформування, якого зазнала їх інституційна основа, особливо в початковий період.

Емпіричний аналіз охоплює період з 1996 по 2007 р.³³ і націлений на ізолюване дослідження впливу на динаміку ВВП формальних інститутів від впливу на неї інших факторів. При цьому розглядається одностороння залежність темпів економічного зростання від якості контрактних інститутів, без урахування зворотного ефекту. Дана мета досягається застосуванням статистичного методу Arellano-Bond GMM³⁴, який дозволяє вирішити проблему ендогенності та виключити з аналізу можливість зворотного зв'язку³⁵. Більше того, вивчається безпосередній зв'язок між формальними інститутами та економічним зростанням, хоча необхідно зазначити, що – поряд з прямим впливом інститутів на приріст ВВП – існує також непрямий. Наприклад, якість інститутів може визначати інтенсивність інноваційної та інвестиційної діяльності³⁶. Тим часом подібний аналіз не є метою нашого дослідження.

Для тестування Гіпотез 1 і 2 використано базову модель, яка включає параметри, що застосовуються у стандартних моделях зростання, і по черзі доповнена змінними, що вимірюють ступінь зрілості інститутів або якість політичного середовища:

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta_0 + \beta_1 \text{PHYSC}_{it} + \beta_2 \text{HUMC}_{it} + \beta_3 \text{SPENDING_R\&D}_{it} + \beta_4 \text{EXPO}_{it} + \beta_5 \text{MACSTAB}_{it} + \beta_6 \text{GOVC}_{it} + \beta_7 \text{INSTITUTE}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta_0 + \beta_1 \text{PHYSC}_{it} + \beta_2 \text{HUMC}_{it} + \beta_3 \text{SPENDING_R\&D}_{it} + \beta_4 \text{EXPO}_{it} + \beta_5 \text{MACSTAB}_{it} + \beta_6 \text{GOVC}_{it} + \beta_8 \text{POLITICS}_{it} + \varepsilon_{it}$$

Рівняння регресії для тестування впливу політичної сфери на якість економічних інститутів (Гіпотеза 3) набирає вигляду:

³² Ми не отожднюємо спосіб формування інститутів з рівнем розвитку або типом економічної системи. У центрі нашої уваги перебувають не принципи регулювання економіки, а принципи виникнення формальних інститутів, у рамках яких ця економіка функціонує. Інституційна основа, що склалась еволюційно, може бути елементом будь-якого типу економіки. Наприклад, Німеччина і Китай можуть бути віднесені до еволюційного способу формування інститутів, незважаючи на те, що ці країни відрізняються за соціально-економічним устроєм.

³³ Аналіз не включає період з 2008 р., абстрагуючись від ефектів, викликаних фінансовою кризою.

³⁴ Див.: Bond S., Hoeffler A. and Temple J. GMM estimates of growth. "Working Paper" № 6564, University of Bristol, 2001, 35 p.; Arellano M. and Bover O. Another look at instrumental variable estimation of error-component model. "Journal of Econometrics" № 68, 1995, p. 29–51.

³⁵ Насправді зв'язок між інститутами і зростанням не є одностороннім, і питання про те, який вплив справляє переважаючий тип економічного зростання на формування і склад майбутніх інститутів, становить безперечний інтерес. Даний аспект може стати предметом подальших досліджень.

³⁶ Див.: Tavares J. and Wacziarg R. How democracy affects growth. "European Economic Review" № 45, 2001, p. 1341–1378.

$$\text{INSTITUTE}_{it} = \rho_0 + \rho_1 \text{URBA}_{it} + \rho_2 \text{HUMC}_{it} + \rho_3 \text{SAVINGS}_{it} + \rho_4 \text{EXPO}_{it} + \\ + \rho_5 \text{GOVC}_{it} + \rho_6 \text{POLITICS}_{it} + \mu_{it},$$

де Y_{it} характеризує економічне зростання, що вимірюється як річний приріст ВВП (у %) ³⁷; PHYSC відображає нагромадження фізичного капіталу, виміряне річним приростом ОВФ (у % до ВВП); HUMC вимірює інтенсивність нагромадження людського капіталу, виражену часткою випускників середніх шкіл, які продовжують навчання у ВНЗ; MACSTAB описує рівень макроекономічної стабільності, виміряний річними темпами інфляції; EXPO характеризує ступінь залучення країни у світову торгівлю та вимірюється часткою експорту у ВВП; SAVINGS показує частку заощаджень у ВВП; GOVC відображає розмір державного сектора, представлений часткою державних витрат у ВВП; URBA вимірює ступінь урбанізації у країні; змінна SPENDING_R&D містить інформацію про питому вагу інвестицій у дослідження у загальному обсягу ВВП. Джерелом для всіх змінних слугує електронна база даних Світового банку ³⁸. Охоплення різнобічних факторів дозволяє пояснити не тільки кількісний результат, але й якісну складову економічного зростання, що характеризує його переважаючий тип: інституційний, інноваційний, інвестиційний, експортний або затратний. Коефіцієнти на відповідних змінних вкажуть, якою мірою темпи зростання ВВП зумовлені переліченими факторами.

Ступінь зрілості формальних контрактних інститутів (INSTITUTE) вимірюється такими індексами: індекс справедливості суду, індекс виконання контрактів, індекс свободи ведення бізнесу, індекс захищеності прав власності ³⁹. Якість політичної сфери (POLITICS) вимірюється індексом контролю корупції у законодавчих органах, індексом демократії, індексом політичної стабільності, індексом ефективності уряду та індексом регулятивної ефективності ⁴⁰.

Емпіричний аналіз

Застосування статистичного методу Arellano-Bond GMM дозволило розрахувати такі коефіцієнти рівняння зростання для економік, які функціонують в інституційному середовищі, що склалось еволюційно:

$$Y_{it} = 0,112Y_{it-1} + 0,005\text{PHYSC}_{it} + 0,045\text{HUMC}_{it} + 0,230\text{SPENDING_R\&D}_{it} + \\ + 0,078\text{EXPO}_{it} - 0,616\text{MACSTAB}_{it} - 0,269\text{GOVC}_{it}.$$

³⁷ Даний підхід є стандартним у західних емпіричних дослідженнях (див.: E i c h e r T. and S c h r e i b e r T. Зазнач. праця; P ä ä k k ö n e n J. Economic freedom as driver of growth in transition. "Economic Systems" № 34, 2010, p. 469–479).

³⁸ Схожа методологія аналізу використовується у багатьох західних дослідженнях (див.: E i c h e r T. and S c h r e i b e r T. Зазнач. праця; P ä ä k k ö n e n J. Зазнач. праця). Різномірність країн за обраними нами показниками не суперечить принципам економетричного аналізу.

³⁹ Індекс справедливості суду відображає сприйняття економічними агентами справедливості судових процесів, індекс виконання контрактів – здатність юридичної системи просувати виконання домовленостей між економічними агентами, індекс свободи ведення бізнесу – ступінь обмежень на ведення бізнесу у країні, індекс захищеності прав власності – ступінь захищеності прав власності.

⁴⁰ Індекс політичної стабільності відображає сприйняття економічними агентами імовірності дестабілізації уряду, індекс ефективності уряду – якість послуг, які надаються державним сектором, якість формулювання політики та її виконання, індекс регулятивної ефективності – здатність уряду формулювати і реалізувати дієздатну політику, спрямовану на регулювання приватного сектора, індекс корупції в органах влади – ступінь контролю політики елітою або приватними інтересами окремих груп, індекс демократії – сприйняття економічними агентами ступеня, в якому громадяни країни мають можливість брати участь у формуванні уряду, а також свободу слова.

Для революційної альтернативи ці коефіцієнти подані у такий спосіб:

$$Y_{it} = 0,296Y_{it-1} + 0,186PHYSC_{it} + 0,069HUMC_{it} + 0,017SPENDING_R\&D_{it} + 0,173EXPO_{it} - 0,240MACSTAB_{it} - 0,309GOVC_{it}$$

Нарощування рівнянь за допомогою включення по черзі до моделі змінних якості формальних інститутів або політичного середовища дозволило розрахувати тісноту їх зв'язку з темпами приросту ВВП. Відповідні розрахунки подані у таблицях і в цілому підтверджують наші гіпотези, вказуючи на певну специфіку зв'язку між якістю інститутів та економічним зростанням у країнах, які оперують в інституційному середовищі, яке склалося революційно. Так, таблиця 1 демонструє позитивний вплив індексу справедливості суду, індексу виконання контрактів, індексу свободи ведення бізнесу та індексу захищеності прав власності на розвиток економік еволюційної вибірки, а також відсутність будь-якого статистично значущого зв'язку у випадку революційної.

Таблиця 1

Вплив інституціональних показників на економічне зростання

Індекси	Способи формування інститутів							
	еволюційний				революційний			
Індекс справедливості суду	0,282***				0,089			
Індекс свободи ведення бізнесу		0,228***				0,208		
Індекс захищеності прав власності			0,094**				-0,039	
Індекс виконання контрактів				0,151*				-0,114
Кількість спостережень	143	143	143	57	105	97	103	50

Подані розрахунки показують, на скільки процентних пунктів змінюються темпи економічного зростання при зміні інституціонального індексу на 1 одиницю. Значення всіх індексів варіюють від 1 до 10, при цьому більш високі значення відображають поліпшення відповідного інституту (Джерело: річні звіти "Економическая свобода в мире" (<http://www.freetheworld.com>)). Знак * відповідає статистичній значущості на рівні 10%, ** – 5%, *** – 1% і визначає ймовірність (*p*-величину) помилкового відхилення нульової гіпотези, яка передбачає відсутність будь-якого зв'язку між інституціональними індексами та економічним зростанням.

Таблиця 2 показує, що у країнах, які спираються на революційні методи формування інститутів, вплив якості політичної сфери на темпи економічного зростання виявляється більш значним. Одержані результати підтверджують гіпотезу про те, що політична стабільність, контроль над корупцією в органах влади та ефективний уряд більше необхідні для прискореного розвитку транзитивних економік, а не економік, які функціонують в інституційному середовищі, що склалося еволюційно.

Нарешті, специфіка транзитивних економік стає очевидною при аналізі впливу політичної сфери на інституціональні індекси (табл. 3). Практично в усіх випадках якість політичного середовища, яке займається формуванням інституційної основи, істотно визначає якість формальних інститутів. Інституціональні індекси постсоціалістичної вибірки є особливо чутливими до рівня корупції в органах влади та до ефективності урядових заходів.

Таблиця 2

Вплив політичної сфери на темпи економічного зростання

Індекси	Способи формування інститутів									
	еволюційний					революційний				
	ряд 1	ряд 2	ряд 3	ряд 4	ряд 5	ряд 1	ряд 2	ряд 3	ряд 4	ряд 5
Індекс демократії										
короткостроковий ефект (t)	0,942***					-0,089				
довгостроковий ефект (t-1)	0,699***					0,223				
Індекс політичної стабільності										
короткостроковий ефект (t)		1,147*					-0,293			
довгостроковий ефект (t-1)		0,145					0,264***			
Індекс ефективності уряду										
короткостроковий ефект (t)			-0,072					-0,220		
довгостроковий ефект (t-1)			0,176					0,490***		
Індекс регулятивної ефективності										
короткостроковий ефект (t)				-0,040					0,553***	
довгостроковий ефект (t-1)				0,364					-0,765**	
Індекс корупції в органах влади										
короткостроковий ефект (t)					0,717***					-0,340***
довгостроковий ефект (t-1)					-0,406					1,014***
Кількість спостережень	89	89	89	89	89	90	90	90	90	90

Подані розрахунки показують, на скільки процентних пунктів змінюються темпи економічного зростання при зміні якості політичної сфери на 1 одиницю. Значення всіх індексів варіюють від -2,5 до 2,5, при цьому більш високі значення відображають поліпшення відповідного інституту (Джерело: Електронна база Світового банку). Знак * відповідає статистичній значущості на рівні 10%, ** – 5%, *** – 1% і визначає ймовірність (p-величину) помилкового відхилення нульової гіпотези, яка передбачає відсутність будь-якого зв'язку між індексами політичної сфери та економічним зростанням. Приклад інтерпретації коефіцієнтів: поліпшення індексу ефективності уряду на 1 одиницю не впливає на темпи зростання економіки, які оперують в інституційному середовищі, яке складалося еволюційно, але збільшує у довгостроковому періоді темпи зростання економіки, які функціонують в інституційному середовищі, що складалося революційно, на 0,490 процентного пункта.

Вплив політичної сфери на економічні інститути

Індекси	Способи формування інститутів							
	еволюційний			революційний				
	рівняння справедливості суду	рівняння виконання контрактів	рівняння свободи ведення бізнесу	рівняння захистності прав власності	рівняння справедливості суду	рівняння виконання контрактів	рівняння свободи ведення бізнесу	рівняння захистності прав власності
Індекс політичної стабільності	0,351***	0,590	-1,107***	1,540***	-0,548	0,058	0,031	0,220
Індекс ефективності уряду	-0,118	-0,196	0,540*	1,421***	-0,702	0,355	0,807**	1,758**
Індекс регулятивної ефективності	-0,148	0,107	0,983**	0,316	0,197	0,352	1,157**	1,171**
Індекс корупції в органах влади	1,397***	0,113	-0,209	-0,182	0,151	0,515*	1,685***	1,565**
Індекс демократії	0,173	-0,212	1,001***	1,035	0,492	1,020***	0,047	0,251
Кількість спостережень	169	75	117	164	132	54	101	123

При розрахунках використовується друга модель (Гпотеза 3). У рівняннях інституціональних показників відповідні інституціональні індекси виступають залежними змінними, тоді як індекси політичного середовища – незалежними змінними. Подані коефіцієнти розраховано при ізолюванні впливу урбанізації, людського капіталу, обсягів експорту, розміру державного сектора і заощаджень на інституціональні показники і вказують, на скільки одиниць зміниться відповідний індекс при зміні якості політичної сфери на 1 одиницю. Знак * відповідає статистичній значущості на рівні 10%, ** – 5%, *** – 1% і визначає ймовірність (p -величину) помилкового відхилення нульової гіпотези, яка передбачає відсутність будь-якого зв'язку між індексами політичної сфери та інституціональними індексами. Приклад інтерпретації коефіцієнтів: поліпшення індексу ефективності уряду на 1 одиницю приводить до поліпшення якості індексу захистності прав власності на 1,421 одиниці при еволюційному формуванні інститутів і на 1,758 одиниці – при революційному.

Висновки та рекомендації

Наше дослідження підтверджує гіпотезу про те, що характер зв'язку між економічним зростанням і формальними інститутами залежить від способу їх формування. Результати дозволяють встановити дві специфічні риси, характерні для постсоціалістичних економік. По-перше, формальні інститути, створені революційним способом, виявляють деформований зв'язок з темпами економічного зростання, зумовлений невідповідністю характеристик формальних інститутів, імплантованих у національне середовище, неформальним нормам, які превалюють у суспільстві, та характеру економічних процесів. По-друге, в умовах докорінних інституційних перетворень особлива роль належить політичній сфері. Її якість великою мірою визначає не тільки ефективність макроекономічної політики, але й якість нововведених формальних інститутів.

Розуміння специфіки революційно сформованих інститутів дозволяє визначити основні напрями інституційних перетворень. Ми розглядаємо даний процес як двокрокову модель реформування. Перший крок – здійснення радикальних перетворень у політичній сфері, спрямованих на мінімізацію корупції, виключення можливості впливу окремих осіб на законодавчий процес, підвищення професіоналізму чиновників, забезпечення політичної стабільності. Другий крок – проведення власне інституційної реформи, що спиралася б на принцип інтегрального підходу, тобто перетворення інститутів у тісному поєднанні з реформуванням структури економіки, вдосконаленням принципів її функціонування, а також визріванням нових бачень і норм поведінки серед головних гравців – економічних агентів.

Отже, інституційні перетворення у транзитивних економіках необхідно розглядати як складний і багатовимірний процес, який спирається на принцип єдності формальних інститутів з переважаючим способом мислення і характеристиками економічної системи ⁴¹.

Стаття надійшла до редакції 29 серпня 2011 р.

⁴¹ Така рекомендація лежить у руслі підходу, підтримуваного вітчизняною та зарубіжною наукою (див., наприклад: Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку; Полтерович В. Элементы теории реформ; D o p f e r K. and P o t t s J. The general theory of economic evolution. Routledge, 2008, 130 p.).